

АНОТАЦІЯ

Погорелова Т. Ю. Управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки. – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2020.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням питання управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі. Провідною ідеєю дослідження визначено положення проте, що рівень сформованості професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі підвищиться в результаті виокремлення організаційно-педагогічних умов формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі, розроблення й впровадження моделі управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі в процесі їхньої професійної підготовки у закладі вищої освіти.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку суспільства відповідальність як професійну якість фахівця розглядають як основну вимогу та фундаментальну цінність особистості й вектор досягнення сталого розвитку суспільства та економіки.

Здійснений аналіз нормативних документів у сфері управління освітою та напрацювань учених показав, що на сьогодні в усьому світі концептуальним підґрунтям для розвитку новітньої системи управління вищою освітою стає філософія сталого розвитку суспільства. Сталий розвиток дає вектори розвитку суспільства в цілому і всім його системам, зокрема освітній. У роботі доведено, що філософія освіти для сталого розвитку спонукає до змін у світогляді сучасної молоді для забезпечення

стійкого майбутнього, а саме розвитку в молоді почуття відповідальності за екологічну цілісність, економічну життєздатність, справедливість і рівність у суспільстві для нинішнього та майбутніх поколінь.

На основі результатів узагальнення та аналізу встановлено, що управління вищою освітою на засадах сталого розвитку має забезпечити підготовку компетентних і відповідальних фахівців, що є затребуваними на ринку праці, здатними на високому рівні виконувати свої професійні обов'язки та успішно працювати в умовах сучасного виробництва і, відповідно, управління процесом формування професійної відповідальності стає пріоритетним завданням у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

У роботі систематизовано теоретичні підходи до визначення сутності поняття «управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі», узагальнено його сутнісні характеристики, здійснено його контент-аналіз, результати якого дозволили обґрунтувати, що під професійною відповідальністю майбутніх менеджерів економічної галузі доцільно розуміти інтегративну соціально-психологічну характеристику особистості менеджера та одночасно професійну якість майбутнього фахівця, що визначає високий рівень виконання ним своїх посадових обов'язків у сфері економіки, а також готовність відповідати за виконання та результати своєї праці та праці підлеглих.

Управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі конкретизовано як цілеспрямований педагогічний вплив суб'єктів управління на навчальну діяльність студентів (з урахуванням функцій планування, організації, мотивації та контролю) в умовах технологізації освітнього процесу з метою формування компонентів професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі (мотиваційного, ціннісного, діяльнісного та особистісного).

У роботі структуровані аспекти професійної відповідальності менеджера (моральний, правовий, економічний, соціальний і психологічний) та охарактеризовано мотиваційно-психологічні вектори усвідомлення особистістю сутності відповідальності менеджера (здатність менеджера сприймати історичні та традиційні суспільні цінності; система морально-етичних цінностей, норм і переконань, що були сформовані в особистості в ранньому віці завдяки цілеспрямованому впливу сім'ї та соціального середовища; задоволення природної потреби в самоствердженні та самореалізації в процесі виконання менеджером своїх професійних завдань; наявні й потенційні впливи на менеджера та його управлінські рішення з боку інших людей та організацій). На основі аспектів професійної відповідальності менеджера виокремлено компоненти професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі: мотиваційний, ціннісний, діяльнісний та особистісний.

У другому розділі роботи обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів (спрямування змісту навчальних дисциплін на формування в студентів системи морально-етичних норм та суспільних цінностей; організаційно-методична підготовка викладачів навчальних дисциплін до управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі; організація специфічного освітнього середовища (оптимальне співвідношення свободи й відповідальності, створення «інстанцій відповідальності», проблемність змісту навчання); моделювання професійної діяльності менеджера шляхом використання ситуативних навчально-професійних завдань та інтерактивних методів навчання, що стимулюють розвиток самостійності, критичного мислення, навичок роботи в складі команди тощо; стимулювання студентів до здійснення поступового переходу від управління та співуправління до самоуправління навчальною діяльністю на основі суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії; організація

рефлексивної діяльності студентів щодо процесу й результату індивідуальної та групової роботи).

Розроблено модель управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі. Завданнями моделі є організація, координація та контроль процесу управління формуванням професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі. Визначено основні структурні компоненти моделі: концептуальний, методологічний, змістовий, організаційний та діагностично-результативний, які є взаємопов'язаними між собою. Концептуальний блок характеризує зовнішні фактори, які актуалізують мету дослідження, а саме вимоги суспільства сталого розвитку та філософія освіти для сталого розвитку. В методологічному блоці окреслено теоретико-методологічні основи сучасного управління в освіті, а саме підходи (аксіологічний, діалогічний, компетентнісний, управлінський, особистісно орієнтований, адаптивний, діяльнісний, акмеологічний, кваліметричний, системний) та принципи (принцип сталості, принцип мотивації діяльності, принцип співробітництва та принцип оптимізації) управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі. В змістовому блоці актуалізовано компоненти професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі (мотиваційний, ціннісний, діяльнісний та особистісний). В організаційному блоці описано поетапну послідовність управлінських функцій, які забезпечують процес формування змістових компонентів професійної відповідальності майбутніх менеджерів (дії щодо планування, організації, мотивації та контролю). Суб'єктами управління в моделі є всі учасники освітнього процесу закладу вищої освіти, а об'єктом управління є процес формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі.

Діагностично-результативний блок моделі актуалізує технологічні засади оцінювання рівня управління процесом формування професійної відповідальності за допомогою використання технології моніторингу, містить

фактори, критерії, показники та рівні сформованості професійної відповідальності, побудовані на основі виокремлених компонентів професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі. Очікуваним результатом упровадження складових моделі має стати позитивна динаміка розвитку професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі та підвищення рівня професійного розвитку викладачів закладів вищої освіти щодо формування професійної відповідальності у студентів.

У роботі доведено, що в процесі управління важливим є зворотний зв'язок, метою якого є постійне спостереження за ходом освітнього процесу тому складові моделі управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі доцільно впроваджувати за рахунок моніторингу із використанням кваліметричного підходу. З метою оцінки ефективності впровадження складових моделі управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі побудовано кваліметричну субмодель управління процесом формування зазначеної якості. Субмодель віддзеркалює неперервність моніторингових дій, дозволяє кількісно виміряти показники рівня управління процесом формування професійної відповідальності, сприяє системному, швидкому та якісному формуванню зазначеної якості, оскільки вона забезпечує поетапне регулювання процесу управління її формуванням та забезпечує процеси рефлексії та корекції.

Структурними складниками кваліметричної субмоделі визначено такі: планово-прогностична діяльність щодо організації процесу формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів, організаційно-методичне забезпечення процесу формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів, зміст формування відповідальності, управління мотиваційним процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів, результативність.

Про ефективність розробленої моделі свідчать дані контрольного етапу експерименту. Зростання рівня управління процесом формування професійної відповідальності учасників експерименту статистично обґрунтовано за допомогою *G*-критерія знаків. Зростання оцінок критеріїв в експериментальній групі мало місце в 72.5% студентів, а в контрольній – лише в 13%. Узагальнені результати порівняльного аналізу рівнів сформованості компонентів професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі свідчать про те, що в експериментальній групі показник сформованості компонентів зріс на 35%, а в контрольній групі значних змін не відбулося.

У роботі запропоновано методичні рекомендації щодо застосування моделі управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів економічної галузі. Методичні рекомендації є міждисциплінарними, оскільки модель є варіативною й може бути пристосованою до різних умов використання та стати основою для розробок конкретних методик її застосування.

Практичне значення одержаних результатів підтверджується довідками про впровадження в освітній процес ХНЕУ ім. Семена Кузнеця (довідка № 20/86-02-102 від 20.05.2020 р.), Української інженерно-педагогічної академії (довідка № 105-02-18 від 22.05.2020 р.) та Харківської державної зооветеринарної академії (довідка № 59-01-291 від 21.05.2020 р.).

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх фахівців, освіта для сталого розвитку, професійна відповідальність майбутніх менеджерів, управління процесом формування професійної відповідальності, моніторинг, кваліметрична субмодель.

SUMMARY

Pohorielova T. Y. Management of the Process of Future Managers` Professional Responsibility Development in the Field of Economics. – Qualifying scientific research should be treated as a manuscript.

The thesis for obtaining a Doctor of Philosophy degree (Ph.D.) in specialty 011 – Educational, Pedagogical Sciences (Education Sciences).– Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2020.

The thesis is a theoretical and experimental study of the problem of management of the process of future managers` professional responsibility development in the field of economics. The leading idea of the study is that the level of professional responsibility of future managers in economics will increase if the organizational and pedagogical conditions of professional responsibility development are provided; the model and the technology of management of the process of future managers` professional responsibility development in the field of economics are designed and implemented in the process of their professional training in higher educational institutions.

The urgency of the research problem is explained by the fact that at the present stage of society development responsibility as a professional quality is considered to be the main requirement and fundamental value of a personality and the vector of sustainable development and, accordingly, professional responsibility development is becoming a priority in the course of professional training.

The analysis of regulatory documents in the field of educational management and scientific works has shown that nowadays the conceptual basis for the development of the new system of higher education management is the philosophy of sustainable development. Sustainable development provides vectors for the society development on the whole and for all its systems, including education. In this work, it was established that the philosophy of education for sustainable development encourages changes in mindsets of modern youth to

ensure a sustainable future, namely: development of young people's sense of responsibility for environmental integrity, economic viability, justice and social equality for present and future generations.

Based on the results of generalization and analysis, it was established that management of higher education through sustainable development should provide training for competent and responsible professionals who are in demand in the labor market, able to perform their professional duties and participate successfully in modern production and, accordingly, management of the process of professional responsibility development is becoming a priority in the process of professional training of future specialists.

The work systematized the existing theoretical approaches to defining the essence of the concept of "management of the process of future managers' professional responsibility development in the field of economics", identified its essential characteristics, and carried out its content analysis. The results of the content analysis enabled us to define future managers' professional responsibility in the field of economics as an integrative socio-psychological and professional quality of their personality, which determines the high level of performance of professional duties in the field of economics, as well as willingness to be responsible for the results of their work and the work of their subordinates. "Management of the process of future managers' professional responsibility development in the field of economics" was specified as a purposeful pedagogical influence of management entities on students' learning activity (given the functions of planning, organization, motivation and control) in the context of technologisation of the learning process with an aim to develop the components of future managers' professional responsibility in the field of economics.

In this work the aspects of managers' professional responsibility (moral, legal, economic, social and psychological) were structured and the motivational and psychological vectors of personal awareness of managers' responsibility were described (manager's ability to perceive historical and traditional social values; system of moral and ethical values, norms and beliefs, formed in the early

childhood due to the purposeful influence of family and social environment; meeting the natural need for self-affirmation and self-actualization in the process of implementing their professional tasks; existing and potential impacts on managers and their management decisions by other people and organizations). Based on the aspects of managers` professional responsibility, the components of future managers` professional responsibility in the field of economics were identified: motivational, value-based, activity-based and personal.

The second section of work scientifically substantiates the organizational and pedagogical conditions for the development of professional responsibility of future managers (directing the content of academic disciplines towards the development of students` system of moral and ethical norms and social values; organizational and methodological training of teachers to be prepared to manage the process of future managers` professional responsibility development in the field of economics; organization of a specific educational environment (optimal ratio of freedom and responsibility, creation of " responsibility bodies", problematic character of the learning content); modeling of managers` professional activities through the use of situational learning tasks and interactive teaching methods that encourage independence, critical thinking, teamwork, etc.; encouraging students to make a gradual transition from management and co-management to self-management of educational activities on the basis of subject-subject pedagogical interaction; organization of students` reflexive activity over the process and results of individual and group work).

The model of management of the process of future managers` professional responsibility development in the field of economics was developed. The task of the model is to organize, coordinate and control the process of future managers` professional responsibility development in the field of economics. The main structural components of the model are established, namely: conceptual, methodological, organizational and substantive, diagnostic and results-based components, which are interconnected. The conceptual block characterizes the external factors that mainstream the purpose of the study, namely the demands

from the sustainable development society and the philosophy of education for sustainable development. The methodological block outlines the theoretical and methodological foundations of modern educational management, namely the approaches (axiological, dialogical, personality-oriented, activity-oriented, adaptive, acmeological, systemic and qualimetric) and the management principles of the process of future managers` professional responsibility development in the field of economics (the principle of sustainability, the principle of motivation, the principle of cooperation and the principle of optimization). The content block foregrounds the components of future managers` professional responsibility in the field of economics (motivational, value-based, activity-based and personal). The organizational block describes a step-by-step sequence of management functions that model the educational system on the basis of didactic integration and ensure the process of future managers` professional responsibility content development (actions towards planning, organization, motivation and control). The management bodies in the model are the agents of the educational process of the higher educational institution, and the management object is the process of future managers` professional responsibility development in the field of economics.

The diagnostic and results-based block of the model foregrounds the technological basis of evaluation of the level of future managers` professional responsibility development in the field of economics by means of monitoring, contains the factors, criteria, indicators and levels of professional responsibility development, formed on the basis of the established components of future managers` professional responsibility in the field of economics (motivational, value-oriented, activity-oriented and personal). The expected result of the implementation of the components of the model should be positive dynamics of future managers` professional responsibility development and improving of university teachers` professional training regarding students` professional responsibility development.

The paper proves that feedback is important in the management process, the purpose of which is to constantly monitor the educational process, so the

components of the management model of the process of future managers' professional responsibility development in the field of economics should be implemented through monitoring with the use of a qualimetric approach. In order to measure the effectiveness of the implementation of the components of the management model of the process of future managers' professional responsibility development in the field of economics, a qualimetric submodel of management of the process of future managers' professional responsibility was further designed. The submodel reflects the continuity of monitoring actions, allows to measure the level of management of the process of professional responsibility development, enables systematic, rapid and effective development of this quality, since it provides a mechanism for the step-by-step regulation of the process of its development, and ensures reflection and correction processes.

The structural components of the qualimetric submodel include: planning and forecasting activities regarding the process of future managers' professional responsibility development; organizational and methodological support of the process of future managers' professional responsibility development; the content of responsibility development, management of the motivational process of future managers' professional responsibility development; results indicators.

The effectiveness of the developed model is evidenced by the data collected at the control stage of the experiment. The growth of the management level of the process of participants' professional responsibility development is statistically substantiated by means of the G-test. The growth of the rates in the experimental group occurred for 72.5% of students, and in the control group – only for 13%. The final results of the comparative analysis of the development levels of the components of future managers' professional responsibility in the field of economics show that in the experimental group the development indicator increased by 35%, and the indicators in the control group displayed no significant changes.

The work includes methodological recommendations for the implementation of the management model of the process of future managers' professional

responsibility development in the field of economics. The recommendations are interdisciplinary, since the model is variable and can be adapted to different conditions of its use. It can be also used as the basis for the development of specific methods of its implementation.

The practical value of the prepared materials is corroborated by their implementation into the educational process of higher educational institutions, namely: Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (reference No 2/86-02-102 of 20.05.2020), Ukrainian Engineering Pedagogics Academy (reference No 105-02-18 of 22.05.2020) and Kharkiv State Zooveterinary Academy (reference No 59- 01-291 of 21.05.2020).

Key words: professional training of future specialists, education for sustainable development, future managers` professional responsibility, management of the process of professional responsibility development, monitoring, qualimetric submodel.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу:

1. Borova T., Pohorielova T. Cultivation of Faculty Staff Health Value Practice. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Biologiae Pertinentia* VIII. 2018. P. 43–48.
URL:<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-3ae2617f-08c8-4e44-8f7a-ab131ca00ae5/c/15-43-PB.pdf>.

2. Borova T., Pohorielova T. Leadership for Sustainability as a Reflection of Students` Professional Responsibility. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Biologiae Pertinentia*. 2019. Issue 9. P.30–34.

**Статті у наукових виданнях, що входять до міжнародних науко-
метричних баз Web of Science та Index Copernicus:**

3. Borova T., Pohorielova T., Petrenko V., Boroday G. Future Managers' Responsibility Enhancement in the Framework of Education for Sustainable Development. *Revista Espacios*. 2019. Vol. 40 (N° 31). URL: <https://www.revistaespacios.com/a19v40n31/a19v40n31p02.pdf>.

4. Погорелова Т. Ю. Ціннісні орієнтації у процесі формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Херсон, 2017. Вип. LXXIX, Т. 3. С. 181–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_79%283%29__37.

5. Погорелова Т. Ю. Сутнісні характеристики якості вищої освіти як основа управління процесом професійної підготовки сучасного фахівця. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти: збірник наукових праць*. Харків, 2017. Вип. 56-67. С. 68–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2017_56-57_10.

6. Погорелова Т.Ю. Корпоративна соціальна відповідальність як складова професійної компетенції майбутнього менеджера. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія "Педагогіка"*: електронне наукове фахове видання. 2018. № 4 (7). URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/19452>.

7. Погорелова Т. Ю. Педагогічні умови формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів: *Інноваційна педагогіка*. Одеса, 2018. Вип. 7. С. 153–157. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2018/7/part_2/7-2_2018.pdf.

8. Погорелова Т. Ю. Модель управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів. *Педагогічні науки: реалії та перспективи, Київ* : Серія 5 Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 65, Серія 5. С. 65–69. URL:

<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/24104/1/Pohorielova%20T.%20Y..pdf>.

Публікації за матеріалами конференцій:

9. Борова Т. А., Погорєлова Т. Ю. Place-based education: pedagogical concept that fosters change. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика: матеріали міжнародної наук.-практ. конф.* (Харків, 30-31 березня 2017 р.). Харків: ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2017. С. 325–327. URL: <http://www.skced2017.hneu.edu.ua/files/sborniktezisov.pdf>.

10. Борова Т. А., Погорєлова Т. Ю. Some peculiarities of education for sustainability impact on student professional responsibility development. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця: міжнародна наук.конф.* (Харків, 1-2 чер. 2017 р.). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. С. 374–377.

11. Погорєлова Т. Ю. Сутнісна основа поняття професійної відповідальності майбутнього менеджера. *Педагогічні інновації у фаховій освіті: збірник наукових праць.* Ужгород, 2017. Вип. 1(8). С. 124–130. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23213/1/2017_Starosta%20Volodymyr%2C%20Ivanichko%20Inna%20s.130-137.pdf.

12. Борова Т. А., Погорєлова Т. Ю. Сутність поняття соціальної відповідальності майбутнього менеджера. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика: матеріали міжнародної наук.-практ. конф.*, (Харків, 29-30 бер. 2018 р.). Харків, 2018. С. 234–237.

13. Борова Т. А., Погорєлова Т. Ю. Ціннісні засади управління формуванням професійної відповідальності майбутніх менеджерів. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця: матеріали міжнародна наук. конф.* (Харків, 31 травня – 1 червня 2018 р.). Харків, 2018. С. 282–284.

14. Борова Т. А., Погорєлова Т. Ю. Психолого-педагогічні та організаційні умови формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та*

практика: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Харків-Торунь, 18-19 бер. 2019 р.). Харків-Торунь, 2019. С. 255–258.

15. Борова Т. А., Погорелова Т. Ю. Значення соціальної відповідальності майбутніх менеджерів на сучасному етапі розвитку суспільства. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*: матеріали міжнародна наук. конф. (Харків, 30-31 трав. 2019 р.). Харків: ДІСА ПЛЮС, 2019. С. 295–297. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/22037>.

16. Чехратова О. А., Погорелова Т. Ю. Розвиток відповідальності студентів шляхом постановки smart цілей. *Четверті всеукраїнські педагогічні читання*. (Черкаси, 21 - 22 лист. 2019 р.). Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І, 2019. С. 373–376.

17. Погорелова Т. Ю. Теорія управління в освітніх системах. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Харків-Торунь, 3-4 бер. 2020 р.). Харків-Торунь, 2020. С. 291–294.

Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір

18. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 78597 від 26.04.2018. Літературний твір наукового характеру «Структура професійної відповідальності менеджера в контексті забезпечення якості освітнього процесу».